

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Н.А.МИТЬКО

**ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ**

(Матеріали для самостійної роботи студентів
спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика»)

Донецьк 2009

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Н.А.МИТЬКО

**ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ**

(Матеріали для самостійної роботи студентів
спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика»)

Затверджено
на засіданні кафедри
української мови та
прикладної лінгвістики
Протокол № 9 від 13.04.2009

Донецьк 2009

УДК 81'373:378.148

ББК Ш12 = 411.4*9*3я73-4

Митько Н.А. Вправи і завдання з лексикології та фразеології. (Матеріали для самостійної роботи студентів спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика»). – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 35 с.

Містять практичні завдання з розділів лексикології та фразеології, які допоможуть студентам систематизувати й закріпити знання, уміння й навички з мови.

Рецензент: Пац Л.І., доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту

Відповідальний за випуск: професор А.П.Загнітко

Посібник рекомендований студентам спеціальностей «Українська мова і література» та «Прикладна лінгвістика» денної і заочної форм навчання для самостійного опрацювання розділів лексикології та фразеології. Перед початком виконання завдань студент має опрацювати відповідний матеріал лекції та підручника.

Рекомендована література

1. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А.Жовтобрюх, Б.М.Кулик. – К.: Вища школа, 1972. – 402 с.
2. Загнітко А.П., Пац Л.І. Українська практична лексикологія, фонетика, орфографія / А.П.Загнітко, Л.І.Пац, Л.І.Дубовик, О.Г.Важенина. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 240 с.
3. Їжакевич Г.П. Стилiстична класифікація фразеологізмів / Г.П.Їжакевич // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 10. – С. 13-21.
4. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М.П.Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
5. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л.А.Лисиченко. – Харків: Вища школа, 1977. – 114 с.
6. Муромцева О.Г. Стилiстична диференціяція лексики української літературної мови / О.Г.Муромцева // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 12. – С. 32-39.
7. Сучасна українська літературна мова / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
8. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – Лексика і фразеологія. – 1973. – 438 с.
9. Удовиченко Г.П. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів / Г.П.Удовиченко // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 2. – С. 20-24.

10. Українська мова: Енцикл. / Редкол. Русанівський В.М. (співголова) та ін.; НАН України; Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.: іл.

Словники

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 [слів і словосполучень / Авт., кер. проекту та голов. ред. В.Т.Бусел]. – К.: Ірпінь: Перун, 2003. – 1425 с.
2. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І.Ганич, І.С.Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Гринчишин Д.Г. Словник паронімів української мови / Д.Г.Гринчишин, О.А.Сербенська. – К.: Радянська школа, 1986. – 221 с.
4. Демська О. Словник омонімів української мови / О.Демська, І.Кульчицький. – Львів: Фенікс, 1996. – 224 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні [укл. Р.В.Болдирєв та ін.]. – К.: Наукова думка, 1989.
6. Коваль А.П. Крилаті вислови в українській мові / А.П.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с.
7. Полюга Л.П. Словник антонімів української мови / Л.П.Полюга. – К.: Радянська школа, 1987. – 173 с.
8. Словник синонімів української мови: у 2 т.: близько 9200 синонім. рядів / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999.
9. Словник української мови: в 10 т. / редкол.: І.К.Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1971-1980.
10. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад.: В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін.; редкол. Л.С.Паламарчук (гол.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Наукова думка, 1999.

Слово як основна одиниця мови

1. Підкресліть повнозначні слова в першому реченні. З'ясуйте лексичне значення виділених слів, користуючись тлумачним словником.

Наша молода держава може по-справжньому утвердитися у світі передовсім *духовністю* – не схожою на інші, а тому й цікавою, адже матеріальним *достатком* Європу нині не здивуєш. Культура – то єдина *неординарна*, виняткова сила нашого народу, яка перебуває в стані стиснутої пружини перед вивільненням. У здеморалізованому світі, де за вбивство однієї *людини* карають смертю або довічним ув'язненням, а за знищення цілого народу винагороджують званням президента, коли виведені з московської неволі народи почали молитися до золотого теляти, а вартість найвищої *моральної* категорії – любов до Батьківщини – вимірюється *чистоганом*, коли втомлені нестатками люди проклинають свою власну свободу й кари Божої не бояться – крізь таку непроглядь пробивається із майбуття величний образ цікавої, гармонійної й патріотичної літератури, за допомогою якої ми будемо спроможні стати на прою як з власним дегенератством, так і з чужинецькою *зневагою*.

Немає кращого засобу для оздоровлення нації, як плекання духовності у *слові*. Проте часом страх діймає душу, що ті сили, які змогли б відпустити пружину, зникають із національного *овиду* або нидіють дома в непроглядному песимізмі, й ті благословенні миті, в які міг би статися вибух Культури, нечутно проминають, і може статися таке, що пружина – в стиснутому стані – проїється згодом іржею. Не маємо права допустити цього (Р. Іваничук).

2. Прочитайте лексичні значення наведених слів, зазначені в «Короткому тлумачному словнику української мови» (К., 1978). Визначте семи та їх види в цих значеннях.

Ваза – художньо оздоблена посудина для квітів, фруктів або для прикраси приміщення.

Щастя – почуття або стан найвищого, повного вдоволення.

Юність – молодий вік між дитинством і зрілістю.

Приємний – який викликає симпатію до себе, привабливий, принадний.

Вічний – який не має ні початку, ні кінця, безконечний у часі.

Злий – недобрий, сердитий, сповнений злоби, злості, протилежне добрий.

Читати – знайомитися з писаним змістом; сприймати писаний зміст.

Текти – пливти, переміщати свої води в якомусь напрямі; литися.

Гуляти – спокійно з метою відпочинку з задоволенням ходити надворі; робити прогулянку; проводити час на повітрі.

Водолаз – людина, яка працює під водою у спеціальному костюмі.

Гуртожиток – приміщення для спільного проживання осіб, переважно тих, що працюють на одному підприємстві, вчаться в одному навчальному закладі.

3. Користуючись «Словником української мови» в 11 томах, выпишіть лексичні значення наведених слів. Назвіть архісеми й диференційні семи.

Готель, гість, глибокий, родина, книжка, щока.

4. Виписати зі «Словника української мови» в 11 томах лексичні значення наведених слів. Назвіть спільні й відмінні семи в них.

Стілець, лава, крісло, диван, стільчик.

Типи лексичних значень

1. Знайти слова, вжиті в переносному значенні. Визначити вид переносного значення.

1. Перехрестившись, йде у світ дорога. // Гніздо химерне звила омела. // І моляться ще зранку верби Богу, // Заламуючи руки край села. // А сонце бриль свій кинуло у воду // І витирає втомлене чоло. // У морі трав шукає

стежка броду, // Знайшла й чимдуж побігла до села (Л.Михайлів).

2. Білолиций місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє срібне проміння. Плив і оглядав світ широкий, а оглядаючи, зазирнув у маленьку хатину, де маленьке дівчатко тихо шепотіло молитви, стоячи навколішках. Ось воно проказало «отченаша», «богородицю» (Б.Грінченко).

3. Там плаче сіре небо // У непроглядну даль. // Тут – радість ще квітує. // А там уже – печаль. // Чому це так – не знаю. // Є відповідь одна: // На тому боці річки // Ходила я сумна. // Медово пахло літо. // Ішли дощі рясні (Г.Чубач).

4. Травиця ручки простяга // і мати-мачухи віночки...// Святкову, вишиту сорочку // земля поволі одяга (О. Герсименко).

5. Поглянь, як ніжно, як ласкаво // віти // Зелені яблука колишуть у саду... // А вікна вже задумались про літо, // І я чогось незвіданого жду // І буде ж так, як і в минулім році: // Достигне жито, визріють плоди, // Крижинки затуркочуть у потоці // Як з півночі повіють холоди (В. Артамонова).

6. Якщо я маю біцепси душі – // то в результаті сутичок із вами // Отож хвала вам! // Бережіть снагу. // І чемно попередить вас дозвольте: // якщо мене ви й зігнете в дугу, // то ця дуга, напевно, буде вольтова (Л. Костенко).

7. Загляну в очі осені, // А там цвіте печаль, // Несуть вітри сполошені // Похмурі хмари вдаль. // Лисіє ліс і клониться // До озера, мов дід, // Де хвиля безсоромниця // Голубить небозвід (Л. Горлач).

8. Тополі гнуться сумовито // Вітри разносять їхній жаль // За літом, сонечком пригрітим, // За влиту осені печаль. // Збігають дні, спливають роки, // А з ними все твоє життя – // І незасвоєні уроки, // – Й гірке до болю каяття (Н.Кошара).

9. У суботу знову над Косівським яром джмелем забасував грім, поволі посуваючись на Загір'я. – Чуєш, Петрусю? Грім виїхав на шлях. Он гримотить срібними колесами його віз. Грім ще молодий, зелений, а як набере ходу – стане гучнішим, аби його всі чули. А коли розженеться з усієї сили – доспіє, тоді бережися (Г. Щипківський).

10. До // Сходу // Сонця, // На світанні, // Біля старого // маяка // Біліє парус на лимані – // Трикутний лист від моряка (А.Качан).

11. Сіра пилюка доріг // Ріже заплакані очі. // Горнеться стежка до ніг – // Вперше спішити не хоче (Г.Чубач).

12. Приймачі підбадьорливо

сиплють прогнозами, // Мати мовчки ковтає просолені сльози (Б. Олійник).
13. Село вночі свічок не світить, // боїться місяця збудити, // що жовтим без наймення квітом // цвіте в садах, дощем умитий (Б.-І. Антонич). 14. Невже ніколи не скінчиться шлях // Страждання, плазування і зневіри? // То кров смоктав із нас шалений лях, // То бусурман вишкірювався звіром (Л. Коваль).
15. Спины ходили поважно й чинно, наче добрі пінгвіни на вичовганій до блиску кризі. Спочатку піднімався околиш кашкета, а обабіч нього два сержантських погони. Позаду Сідалковського, відбиваючись у великому дзеркалі, сновигали туди-сюди чорні і сірі костюми (О. Черногуз). 16. Тут, де живуть вітри свавільні, // Де в небеса вросли гаї, // Де на сопілці божевільній // Запійно грають солов'ї, // Коханням пахнуть чорнобривці, // І ті, що в небі розцвіли, // І їх брати смагляволиці, // Що отчу хату обняли, – // Тут червень залива медами // Ліси, поля, сади, людей. // Щасливий хтось той мед губами // Збирає у дівчат з грудей (Д. Іванов).

2. *Визначити вид лексичних значень за відношенням до контексту підкреслених слів.*

1. Ранок розсунув твердою рукою, // Гейби куліси, – // туман над рікою.
2. Замислившись, на палець собі вітер // Незчувсь, як павутинку насотав. 3. І пророста смаглява наша мова // Із первослів про Ігорів похід. 4. Давно не був... Робота крадькома // Ковтає дні, потроху краде тижні (З тв. Б.Олійника). 5. Блукає осінь. Безгомінням // цвіте її очей блакить, // і у садах під вітром синім // багрянний плащ її шумить (В. Сосюра). 6. Огняним їжаком, сердито настовбурчивши золоту щетину, сідало за снігами сонце (С.Васильченко). 7. Ось бубон ранку – кругле сонце до маршу будить вояків.
8. Завжди залишалось море непереробленої роботи (Є. Гуцало).

3. *Скласти речення зі словами з різними значеннями. Визначити типи цих значень.*

Вітальня (кімната → меблі для кімнати),

вальс (танець → музика до нього).

Омоніми

1. Знайти омоніми. Визначити їх типи.

1. Гей, починалося з Дикого поля... Може, й на Полі замкнулося коло? (Б.Олійник). Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх, Сама заснула коло їх (Т. Шевченко). 2. Ти десь за білим забуттям і навіть далі далі (В.Стус). 3. «Бодай тії пани Та й не панували, Ой що моїх діток В чужий край заслали!» (Нар. пісня). Край берега у затишку Прив'язані човни, Там три верби схилилися, Мов журяться вони (Л. Глібов). 4. Та й поїдем в чисте поле – Там дівчина просо поле (Нар. пісня). 5. Думи мої, думи мої, Квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас – Де ж мені вас діти! (Т. Шевченко). 6. Мандрівники переконалися, сирок – найпоширеніша риба в річках Північного Сибіру. Малеча полюбляє глазурований сирок. 7. Моя мила, Ти без мила Руки мила, А я їх цілував (О. Маковій).

2. Дописати значення омонімічних слів. Назвати їх тип.

Косити¹ – зрізувати, стинати траву, збіжжя косою, косаркою;

косити² –

Коток¹ –

коток² – машина з масивним циліндром, що обертається навколо осі, для

вирівнювання та вкочування ґрунту, шляхового покриття;

Край¹ – країна;

край² –

Секрет¹ –

секрет² – речовина, яку виробляють залози людини і тварини;

Кома¹ –

кома² – стан організму, що характеризується втратою свідомості з порушенням чутливості.

3. Доведіть багатозначність чи омонімію слів.

Сухий хліб, сухе вино; стан речей, військовий стан; глухий хворий, глухий куток; останній місяць, блідий місяць; дитяча ручка, ручка дверей; стигне каша, стигне полуниця; сумна усмішка, сумний випадок; коваль кує,

зозуля кує.

4. *Скласти речення з поданими словами, пояснити їх значення.*

Бал¹ і бал²; джин¹ і джин²; качка¹ і качка²; моторний¹ і моторний²; кілька¹ і кілька²; колода¹ і колода².

Пароніми

1. *Знайти слова пароніми. Визначити їх значення.*

1. У ній дніпровське синє небо І дим пісень, і гук повстань, І миротворне жито жате, І ніжна єдність двох сердець (В. Крищенко). 2. Посоловів од співу сад, од солов'їв, і од надсад, і од самотньої свічі, і од жалких зірок вночі (В.Стус). 3. Недовідомі закипають грози, десь божевільні грають весілля, а начування окрики, погрози за мною назирають звіддаля (В.Стус). 4. Скоромно, скромно, безсоромно, чемно гріха червоний дзбанок пригублю (В.Стус). 5. Ридає мати мертвого пілота і все ж не вірить у фатальну вість, що він упав, як перебита віть: вона чекає сина із польоту (Б. Олійник). 6. Котилася ясна зоря з неба Та й упала додолу ... «Ой хто ж мене, молоду дівчину, Та заведе додому?» (Нар. пісня). 7. У влади, в партій чи у Креза до ЗМІ – окремий інтерес ... В нас, безперечно, вільна преса, але так само вільний прес (А. Бортняк). 8. Темінь. І тільки забуття, неначе кремінь, жалкі стругає іскри і мете (В. Стус). 9. І сива мати височіє в снах. Рука її кістлява, наче гілка у намерзі. Лунає десь гагілка, і в сонці стежка. Ї тупіт у степах (В.Стус). 10. В стоперсті руки полум'я паду, вогнем нещадно редагуюсь. Правлюсь. Горю, палаю, спалююся. Плавлюсь, у форму перероджуюсь тверду! (Р. Лубківський). 11. Як натура музикальна, він [Андрій Малишко], як мало хто з поетів, розумів і відчував слово в музиці, швидко схоплював структуру майбутньої пісні – її музичну форму (Ю. Хізова, В. Щоголева). 12. Ослів жорстока і солодка влада! Не опечись на їхньому вогні ... Такі ж близькі звучанням: «рада» й «зрада»! Які ж провалля між ними страшні! (Б.Олійник).

2. *Скласти речення з наведеними словами. З'ясувати їх значення. Визначити тип паронімів.*

Класик, класика; клітка, клітина; класифікувати, кваліфікувати; адрес, адреса; пам'ятник, пам'ятка; уява, уявлення.

3. *Підкреслити приклади паронимів, прокоментувати їх.*

1. Чорний ворон у сутінку сніжнім,

Чорний шовк на плечі сплива.

Вабить голос мотивом ніжним

Все про ночі південні співа (О. Блок у перекладі А. Грузина).

2. Летять листівки і листи, летять небесні голоси від снігу до роси (П.Перебийніс).

3. Тож ще сто літ, Борисію, живи, І дружба наша хай живе століття (Ст.Тельнюк).

4. Критик би розвіяв цю полову.

Та до збірки віршів дав натомість

Космонавт похвальну передмову.

Космонавти люблять невагомість (А. Бортняк).

5. Не хочу закликати та й не вмю, давно вже не живу, а животію, і в урну вкинув я не бюлетень, а гору горя й крихітку надії (Л. Залата).

Синоніми

1. *Підкресліть синоніми, з'ясуйте відмінності в їх значеннях.*

1. Від спеки місто важко дише, й чоло його шорстке й червоне під віялом нічної тиші поволі стигне і холоне (Б.-І. Антонич). 2. І щезне за хвилину, пропаде, Залишивши старе каміння слави ... (В. Терен). 3. Які вродливі в нас дівчата, Які чарівні в нас жінки, І гарні діти і внучата, Веселоокі малюки (О. Лупій). 4. Ті пісні мене найперше вчили Поважати труд людський і піт, Шанувать Вітчизну мою милу, Бо вона одна на цілий світ (В. Симоненко). 5. Про багатостраждальну, горду і непохитну у своїй

національній гідності, по коліна залиту кров'ю Чечню треба не говорити, а волати на весь світ (В. Яворівський).

2. Знайдіть постійні й контекстуальні синоніми. Визначте типи постійних синонімів.

1. Говоріть, кричіть, щоб всі узнали, Втямили нарешті до пуття: Смертні вам безсмертя дарували, Смертні вам продовжили життя! (В. Симоненко).

2. Тому ніде й ніколи не кричу. Про заповітне, таємниче, тихе ... А щоб на нього не наслати лиха, Немов німий, оглушливо мовчу (Ст. Конак).

3. І Плаксі́й став реготати. Так сміявсь – аж заливався, Аж від реготу качався ... (В.Симоненко).

4. Летять ластівками довір'я Терпкі і гіркливі слова (В.Коломієць).

5. Кругом мене парує, зітхає земля, Й жайворонок дзвенить наді мною! (О. Зобенко).

6. Все в тобі з'єдналося, злилося – Як і поміститися в одній! – Шепіт зачарований колосся, Поклик із катами на двобій (В.Симоненко).

7. День величався і пишався (В. Стус).

8. Сполоши моє дихання, що плаче весною, плаче і тужить (Р. Вітер).

9. Наснилося, з розлуки наверхлося, з морозу склякло, з туги – аж лящить (В. Стус).

10. Солов'єм затьохкав білий світ, А мені не серці – чорно й тужно (Б. Олійник).

11. Народе мій!.. Дарма біситься злість ворожа, чорна – нічим не очорнить твоєї боротьби! (В. Симоненко).

12. Весь Божий світ сміявсь, радів... Раділо сонце, ниви, луки ... (О. Олесь)

3. Доберіть синоніми до багатозначного слова добрий, поєднавши його з іменниками людина, слово, рада, місце, урожай, погода.

4. Утворіть синонімічні ряди із слів з подібним значенням. Визначте їх типи.

1. Фортуна, щастя, судьба, талан, доля, планида, жереб. 2. Злісний, лютий, жорстокий, сердитий, злий, підступний. 3. Рухливий, енергійний, активний, діяльний, невтомний. 4. Плекати, вирощувати, ростити, виховувати, ліпити, формувати. 5. Викидати, марнувати, переводити, тратити, витрачати, гаяти. 6. Безкінечно, вкрай, надзвичайно, дуже, сильно.

5. Доберіть синоніми до поданих слів.

Парус, пасивний, пасічник, перепона, період, періщити, пестити,

пихатий, заняття, будинок, герой, витончений, перехрещуватися.

6. Знайдіть синоніми. З'ясуйте їх стилістичну роль у тексті.

1. У грудях ропавий бубнявіє щем за цих баляндрасників, дурнів, нікчем і гостре бажання зринає, як рик: ще вистане мужності вибути вік, ще виживу, вистою, викричу я – допоки поглине мене течія (В. Стус).

2. Вгледіти щастя, зомліти, осліпнути,

Скрикнути тільки: «Мій раю!» – і стратити ...

Боже всесильний! Чи зміг би ти вигадать

Муку ще більшу, гіршу, тяжчу?! (О. Олесь).

7. Визначте перифрази в тексті

Ми згадуємо сьогодні пристрасне слово Олеся Гончара – духовного символу нації тих літ – про зболеного ранніми болями, одержимого жагою любові до Матері-Батьківщини Василя Симоненка.

Спогад-есеї Лілії Шитової – це правдива сповідь, в якій оживають дорогі всім риси славного лицаря молоді поезії.

Редакція «Сільських вістей» вирішила надати можливість глибше вникнути у філософію життя і творчості Василя Симоненка всім шанувальникам «витязя молоді української поезії» (В.Прокопенко).

8. Випишіть синонімічний ряд з уривку вірша В. Симоненка «Вихвалять, і славити, й кричати...»

Вихвалять, і славити, й кричати,

Роздувати фіміамів дим –

Геніїв між нами небагато,

То чому б не поклонятись їм!

Але я зібрав би всіх титанів

І сказав би, знявши капелюх:

Я не буду вам співати танів

І хвальбою лоскотати слух.

Антоніми

1. Підкресліть антоніми. Яке значення об'єднує кожен пару антонімів?

1. Був літній день. Сміялася трава. Співали – й плакали високі дерева (Л.Голота). 2. Спи, дитя моє красне! Поки сонечко не запалиться, Поки місяць не згасне!.. (С. Руданський). 3. Я торжествую нині над буденням, Що годне тільки возвеличить плоть, А душу – потоптати у багні Наживи, скнарості та заздощів безмірних (М. Воробей). 4. Діапазон оцінок їх дебютних публікацій – від захопленого схвалення до категоричного осуду. Щойно читацька публіка трохи отямилася від перших вражень, розгорілися дискусії на вічні теми: батьки і діти, традиції чи новаторство (Усі укр. письмен./Упор. Ю. Хізова, В. Щоголева). 5. Україна, Україна – пісня мого серця. Що писалося сльозою – сміхом не зітреться (В. Крищенко). 6. Такий близький ти, краю мій, і безнадійно так далекий (В. Стус). 7. Сміються, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди: «Цілуй, цілуй, цілуй її, – Знов молодість не буде!» (О.Олесь). 8. Народе мій! Титане непоборний, що небо піднімає голубе! Твій гордий подвиг не принизять жорна – вони лиш возвеличують тебе (В. Симоненко). 9. Тут уночі тепліше, ніж удень, від поцілунків і зізнань ласкавих (В. Терен). 10. Я ж через видава сірі Все ще біжу із війни І прокидаюсь у мирі (Б. Олійник). 11. Все борги відкладаєм на завтра, із будня – на свято (Б. Олійник).

2. Доберіть антоніми до слів, враховуючи багатозначність деяких з них.

Природний, товстий, черствий, робочий, розділяти, пам'ять, рабство, програш, проти, рідний, всі, серйозно, смеркання, себелюб, синтез, аромат, слабкий, зневага, шити, тісний, численний, босий, блиск, тішитися, моральний, бородатий, зсувати, післягрозовий, камінець, відлига, ганити, акуратно, грубо, ошадливий.

3. Визначити типи антонімів за значенням і будовою. З'ясувати їх стилістичну роль.

1. Генії! Безсмертні! На коліна Станьте перед смертними людьми (В.Симоненко). 2. Гори! Життя – єдина мить, Для смерті ж – вічність ціла!

(О.Олесь). 3. Та невже ж то йому все віднині байдуже – чи світитиме сонце, чи ніч напливе! (В. Симоненко). 4. Оркестр шалів, погрожував, благав, Журивсь і плакав скрипок голосами (О. Доріченко). 5. Ніколи не відкидав щось застаріле, а відшукував золоті зерна і сів ті зерна в душах сучасників (В.Прокопенко). 6. Їй тільки трохи більше двадцяти, а скільки щастя й суму, захоплень і розчарувань, свободи й неволі, пекла й раю, світла й темряви, злетів і падінь зазнала ця вразлива, зболена й невгамовна душа (О. Лозова). 7. Я, росіянин, вважаю, що треба мати в грудях не серце, а камінь, щоб так зневажати мову держави, в якій живеш (Г. Бурнашов). 8. Колесо фортуни кружить Без жалю та співчуття. Чорний янгол – з смертю дружить, той, що білий, - із життям. Той безвихіддю жахає, Інший – віри додає (О. Доріченко). 9. Буде всього ще: і лаврів і тернів, Буде ще радість і біль (Б. Олійник).

4. Поясніть антитезу у наведених уривках.

1. Відгодована злість і хитрість,
І закута в броню брехня
Атакують добро і щирість
Серед ночі і білого дня (В. Симоненко).

2. Народ росте, і множитья, і діє
Без ваших нагаїв і палаша.
Під сонцем вічності древніє й молодіє
Його жорстока й лагідна душа (В. Симоненко).

5. Знайдіть оксюморони, поясніть їх утворення.

1. Тому ніде й ніколи не кричу. Про заповітне, таємниче, тихе... А щоб на нього не наслати лиха, Немов німий, оглушливо мовчу (Ст. Конак). 2. А темінь тьми. І голосіння тиші, І смерть тобі солодша і миліша за всі надії. То ж її і клич (В. Стус). 3. У цьому полі, що наче льон. І власної неволі спізнати тут, на рідній чужині (В. Стус).

4. Десь там, у найвищих глибинах,
Десь там, у найглибших висотах,
Уся з найтемнішого світла,

Уся з найсвітлішого мороку...
Ген там, з найгіршого солоду,
Ген там, в найпалкішому холоді,
Ген там, в холоднючій спекоті (І. Драч).

6. *Визначте стилістичну функцію антонімів у вірші В. Забаштанського «Народне усе».*

Народне усе – від землі до блакиті,
Від суддів до фабрик, од світла до тьми.
По нетрях народних кагати набиті
Народними, звісно, кістьми.
Народне усе – від ракет до соломи,
Від хору Вірьовки до дзвону струни.
З киями на вулицях спецкостоломи –
Так само народні сини.
Народне усе – у ганебі і славі
Із рабства поволі йдемо до мети,
Чого ж то так тяжко в народній державі
Народові правду знайти?
Було так і буде від роду до роду,
Все буде народним і все не його.
Допоки і влада народна в народу
Боїться народу свого.

7. *З'ясувати стилістичну роль антонімів у поезії В. Симоненка «Україні».*

УКРАЇНІ

Коли крізь розпач випнуться надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм.

Коли грозує далеч неокрая
У передгроззі дикім і німім,
Я твоїм ім'ям благословляю,

Проклинаю іменем твоїм.

Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

Споконвічно українська лексика

1. Знайти праїндоєвропейські, праслов'янські слова.

Весна прийшла так якимось несподівано!
Зима стояла міцно до пори.
Вітри війнули з півдня. І тоді вона
Немов у Ворсклу з'їхала з гори.
Ще сніг ковтала повідь широченна,
і рала ждав іще тужавий лан.
А під горою вишня наречена
вже до віночка міряє туман (Л. Костенко).

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися від дихання (Є. Гуцало).

2. Визначити праїндоєвропейські, праслов'янські, власне українські слова.

Мрія, сонце, красень, їсти, правда, гуркотіти, веселий, біля, пиво, син, сніг, радість, прірва, молотити, дерево, звір, день, іти, чоловік, пшениця, ніж, масло, суміш, добрий, малеча, зростання, кривда, розумний, злочинець, двічі, солодкий.

3. Виписати власне українські слова. Визначити їхні ознаки.

Так мляво-ліниво тоді подихає повітря, упившись соком пахучим із свіжого листа, так ніжно освічує сонечко землю крізь лист молодий та

прозорий, немовби пестить він її та голубить; так тихо, так мило на лоні природи, так все подихає щасливим спокоєм! (О. Білоусенко).

Опівночі айстри в саду розцвіли ...
Умилась росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать ... (О. Олесь).
Гроза пройшла ... зітхнули трави,
Квітки головки підняли,
І сонце тепле і ласкаве
Спинило погляд на землі (О. Олесь).

4. Визначити ознаки власне українських слів.

Днище, нищення, козаччина, Полтавщина, газівник, викладач, писака, вітрило, носій, хлопчисько, невблаганний, жовтіти, їстоньки, абикуди, передмова, зопалу, синюватий, шаблюка, старезний, Шевченко, пестощі, вороння, морозиво, гіркота, скрипаль, намисто, млинці.

Запозичена лексика

1. Знайти слова старослов'янського походження. Визначити їх ознаки і групу.

1. Як свіча для мене сяє первозданно й ново Української молитви кожне віще слово (В. Крищенко). 2. Думою тугу розвіюю, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила в світі (В. Стус). 3. Деперсоналізація душі: один як перст стою себе супроти ... (В. Стус). 4. Скінчилась музика, розтали чудеса – Її ж відлуння ще в мені бриніло ... (О. Доріченко). 5. Усе він мав. А мав, що сам хотів: Своїх рабів, свої закони й право ... (Б Олійник). 6. Нехай твоїм хатам Засяє сонце; щасная година Нехай окриє їх, і в вік єдина Лиш істина нехай панує там (В. Самійленко). 7. Мутна сльоза з-під вії визирала. Вмирили на устах її слова (Б. Олійник). 8. Вовік благословенна та

хвилина, Коли ще в позапам'ятній добі Ти засвітив у літерах : «Людина»,
Обравши ймення назавжди собі (Б. Олійник). 9. Жде його Марія І ждучи
плаче, Молоді ланіти, очі і уста Марніють зримо (Т. Шевченко).

2. Підкреслити старослов'янізми, вказати на їх ознаки. Визначити стилістичну роль цих слів.

1. Воскресайте, камінні душі,
Розчиняйте серця і чоло,
Щоб не сказали
Про вас грядущі:
– Їх на землі не було ... (В. Симоненко).
2. Єднає мудро благовісна музика, -
Землі і неба голубий хорал.
О муза муз – і сущого й майбутнього
Ти омивай нас, як жива роса,
І прихилий до поля многотрудного,
І поривай в духовні небеса! (Б. Олійник).
3. Недавно я поза Уралом
Блукав і господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих (Т. Шевченко).

3. З наведених слів виберіть ті, що мають англійське походження. Поясніть свій вибір.

Імпічмент, тюнінг, капучино, тінейджер, портфоліо, сноуборд, шансон, іпотека, імідж, демпінг, петарда, провайдер, йогурт, олігарх, пейджер, подіум.

4. Перепишіть речення, замінивши слова у дужках синонімами українського або іншомовного походження.

Після засідання Верховної Ради відбувся (брифінг), де було висвітлено багато питань. Приємно було почути дует «Бакара». Комплімент на адресу дизайнерів і (саунду). Грубі підробки грошей, зазвичай, легко виявляють фахівці і (сек'юриті) магазину. Сучасний (тінейджер) курить не для того, щоб виглядати старшим. Якщо судити з (прайсів) українських турагенцій, то за період з 2001 по 2002 рік ціни на турпослуги підскочили на 10 %. На честь французького (амбасадора) Жана Ніко тютюн отримав латинську назву – *nikotiana*.

5. *Допишіть слова, поясніть їх значення.*

Прайм-..., фаст..., супер..., секонд..., піар..., VIP-..., веб-..., шоу... .

6. *Визначити походження слів.*

I. Граматика, вуаль, епос, циркуль, казан, шрифт, бюст, гросмейстер, футбол, мітинг, солдат, поні, лексика, радіус, декан.

II. Слов'янофіл, тротуар, ера, цирк, халат, шахта, ампула, капельмейстер, хокей, маркетинг, офіцер, таксі, синтаксис, акваріум, лекція.

Терміни

1. *Підкреслити слова-терміни. Назвати галузь, в якій вони вживаються.*

Кожне суспільство потребує регулювання відносин між його членами, охорони та захисту їх. Регулювання й охорона суспільних відносин здійснюються за допомогою соціальних норм (З посіб.).

Перші дев'ять розділів монографії [Огієнка] знайомлять читача з такими поняттями, як святий, святість, канонізація, чудотворення святих, мощі святих, священні реліквії, чин канонізації святих (М. Тимошик).

Рослина надзвичайно отруйна: містить п'ять алкалоїдів. Передовсім коніїн, що за дією схожий на нікотин, отруту кураре – паралізує кінцівки рухових нервів, впливає на вегетативну систему, дихальні м'язи, може призвести до втрати мови (Н. Земна).

З'ясувалося, що обійми призводять до збільшення рівня окситоксину,

гормону, який знімає депресію і почуття самотності, а також знижує кров'яний тиск, тобто зменшує ризик серцевих захворювань.

2. Знайти слова-терміни. Пояснити, на якій підставі слово перейшло в термінну лексику.

Поле пшениці, поле швидкості; морські хвилі, механічні хвилі; сильний опір, електричний опір; сила людини, сила струму.

Склад української лексики з погляду її вживання

1. Знайти діалектизми, назвати їх тип.

1. В лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн, ще там блукає веселий чугайстир... 2. Вище, по безводних далеких недеях, нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник (недеї – дикі верхівки гір, нявки – мавки, казкова лісова істота, щезник – злий дух, лісовик). 3. Десь курився синій димок от ватри. 4. Він хтів тікати – й не міг. 5. Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. 6. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта. 7. Марічка любила, коли він грав на флюяру. 8. Вилізу на копицю та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай (з тв. М. Коцюбинського). 9. Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. 10. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зі мнов не випили. 11. Як умру, то най на моїм полі чічки ростуть та най своїми маленькими головками кажуть Отченаш за діда (з тв. В. Стефаніка). 12. Завтра Івана Купала, а сьогоднішня ніч ясна, зориста, неначе умисне розцвілася, щоб молодим дівчатам зрадити над річкою будучу долю і милого (зрадити – показати). 13. Часом люблять русалки розстрілювати під водою свавільною рукою вінки – се знак, що дівчата невірної вдачі і милого не вдержать. 14. Дівчата, на той вечір пристроєні пишно, мають на голові гарні вінки. 15. «Звінчаються вони сеї осені, як заповідав їй він, чи будуть ще далі ждати?» (з тв. О. Кобилянської). 16. Заголосила, заспівала вся околиця... Село з гори слухає та всміхається: як

його молоднеча виспівує! (П. Мирний). 17. Не забув, як вони під вербами удвох сиділи, як на вулиці стрівалися (Б.Грінченко). 18. Галя почала його вдягати, обувати чоботи (Б. Грінченко). 19. Виводить мама дивним писачком По білому яйці воскові взори (І.Калинець). 20. В галичанському краю серце твоє і моє, серед добрих людей у маленькім селі. Переповнюють душу тривоги й жалі, бо відро в кирницях об суху землю б'є (А. Вихрущ). 21. Мадяра страшенно зблід на твару і так кумедно знющився, немовби з нього випустили пару (С. Колесник). 22. Всім паничам хотілося танцювати, аж жижки трусилися. Вся молодіж пішла разом у танець (І.Нечуй-Левицький).

2. Визначити професіоналізми. У мовленні представників яких галузей вони вживаються?

1. Шахтні води з мінералізацією 5-10 г / куб. дм та більше взаємодіють як з підземними, так і з поверхневими водами, що призводить до збільшення їхньої мінералізації, жорсткості та порушення кислотно-лужного балансу.

Величезною проблемою, пов'язаною з екологією гідросфери, стала вимушена реструктуризація вугільних шахт, яка передбачає виведення з експлуатації понад 100 нерентабельних підприємств. При цьому впроваджується так звана «мокра» консервація шахт, що фактично є затопленням гірничих виробок. До якої екологічної катастрофи це може призвести у зовсім недалекому майбутньому, можна лише здогадуватися (В.Суярко).

2. В'ячеслав Брюховецький у монографічному нарисі і творчості Ліни Костенко («Ліна Костенко», К., 1990) звернув увагу на ранній вірш поетеси, опублікований на початку 60-х років у журналі «Дніпро». Йдеться про ліричний диптих, присвячений Шевченкові. Критик, мені здається, справедливо здивувався, що авторка першу частину цього диптиху пізніше не ввела у книгу вибраних творів. Він підкреслює, що тогочасний поетичний процес був «незгармонійований» з одного боку між «новими темами, новим змістом, новим пафосом, а з іншого – стертою, а то й заяложеною формою,

де переважали заужито-пісенні ритми, банальні катренові структури». І, власне, вірш Ліни Костенко віддзеркалював епоху поетичних пошуків, які часто супроводжувались різними «конфліктами» між формою та змістом, між художньою справжністю та «грою» у творчість (Т. Салига).

3. Знайти в тексті жаргонні слова. З'ясувати їх стилістичну роль.

1. ДІВЧИНА ВРАНЦІ

Що в тебе вранці,
Дівчинко, в ранці:
Книги, папери, водійські права?
Може, якісь нелегали-в'єтнамці?
Ввечері що в твоїм ранці – «трава»?

Наша Вітчизна
Надто вітчимська...
Па-син-ка-ми тут найкращі сини.
Дівчинко, вчимось:
Будеш хоч чимось –
Чимось... хоч для чужини (Ст. Бондаренко).

2. Ніч,

басисті грому сплески
Розсипаючи круг себе,
Блискавками есемески
Пише
на екрані неба.
І здається, б'є дробівка
Велетенська над Десною.
Мов заглочена мобілка,
Вкляк Чернігів під грозою (Д. Іванов).

3. Так він став вживатись у свій новий образ, де йому найперше пояснили, що він – ніщо й ніхто, і «тут ще не таких бачили». Така була настанова Персоналу – всіляко і повсякчас демонструвати свою зверхність над пацієнтами. Пацієнти – переважно не психічно хворі, а ті, що намагаються «відмазатись» від тюрми, скалічені ще зі шкільної парти «нюхачі клею», «кольосники», або еліта – «чисті наркомани». Один

нешасний прибув із «зони» і є ВІЛ-інфікованим. Для багатьох оточуючих «пацієнтів» «дурка» – постійний дім, в якому вони живуть до самого скону (Анат. Щербатюк).

4. Ми, «лохануті піпли», усе те матюччя-подерев'янщину, попсу-поплавщину і бузинову бузу-сердюччину у три горла «хаваємо»... Пробачте за «суч. укр. літ. мову». Гадаєте, цього не бачать наші літературознавці, професори, академіки? Бачать. Але вони і їсти хочуть, і по закордонах їздити. Авжеж, важко протистояти спокусі, особливо, коли тобі пропонують за велике бабло або дачу «під ключ» написати нарис про якогось сумнівного претендента «на булаву»... (Г. Тарасюк).

Стилістичні шари лексики української мови

1. Знайти в текстах книжні слова.

1. У релігійно-етичній цивілізації Доброслав'я працелюбність розглядається як етична категорія, чеснота душі і є однією з іпостасей Добра (Божества, етики) в «союзі» з іншими іпостасями Добра (совістю, справедливістю, набожністю, сімейністю тощо). Праця, господарювання українців упродовж тисячоліть – самобутнє, суто духовне й культурне явище, яке дало світові первинну мистецьку красу художнього слова Раси. Праця задовольняла потреби народу і ніколи не розглядалась як засіб наживання багатства (О. Міхоноша).

2. Проект Концепції гуманітарного розвитку України був обговорений на громадських слуханнях в усіх областях України, в Автономній Республіці Крим, у містах Київ та Севастополь. Достатньо не розгорнута в проекті Концепції теза про відповідальне, усвідомлене ставлення до соціуму, природи і духовного світу людини. Гуманітарний потенціал нації, національний інтелектуальний капітал мають бути в ХХІ столітті головною продуктивною силою українського суспільства, і саме це забезпечить наше

динамічне входження в авангардні ряди цивілізаційного розвитку (М.Жулинський).

3. В саду кружляє осінь одірваним листком. У сад сміється хата відчиненим вікном. Сховалися тумани в краплиночки роси. Радіє світ багрянний від тихої краси (Г. Чубач).

4. Часник – антибіотик широкого спектру дії. Він вбиває дуже велику кількість різних бактерій. Дослідження довели, що сирий часник за своїми властивостями не поступається, а в чомусь навіть перевершує, широко відомому препарату тетрацикліну. Але пам'ятайте, що засоби на часнику не можна вживати довгий час у великих кількостях, оскільки часник починає пригнічувати мікрофлору кишечника і стає причиною подразнення (УНІАН).

5. В науковій літературі й законодавчій практиці поряд із терміном «референдум» інколи застосовується термін «плебісцит». У багатьох випадках їхній зміст рівнозначний. Але між ними вбачають і різницю, яка полягає в тому, що референдум регламентується нормами конституційного права певної держави і його предметом може бути досить широке коло питань. Підстави й порядок проведення плебісциту в основному врегульовуються міжнародно-правовими актами і його предметом у більшості випадків є вирішення територіальних спорів між державами (С.Лисенков).

6. За понад 100-річну експлуатацію вугільних родовищ Донбасу докорінно змінено геологічне середовище регіону: внаслідок широкомасштабних гірничих робіт у його надрах утворилася небезпечна техногенно-геологічна система, що сягає глибин 800-1000 метрів і характеризується специфічними інженерно-геологічними, гідрогеологічними і геохімічними особливостями. Ця штучна система перебуває у стані нестійкої рівноваги з іншими природними системами і може будь-якої миті зруйнуватися, що спричинить «ланцюгову реакцію» негативних геологічних явищ і процесів (В. Суярко).

7. Голобородькові вірші герменевтично відкриті для реципієнтів, спроможних сприймати поезію, сказати б, на різних рівнях. Читач, що не знає факту колимської каторги Драй-Хмари, сприйме цей вірш по-своєму в асоціативній площині ностальгійних страждань людини за рідним домом, Батьківщиною... Реципієнт з елітного середовища, який відає про сталінські репресії української інтелігенції, і зокрема про трагічну долю неокласика Михайла Драй-Хмари, «розгерметизує» вірш значно глибше, він «адаптує» його до загальнонаціональної драми конкретної епохи... (Т. Салига).

2. Знайти в тексті розмовні слова.

1. Коли ми будемо так легковажити нашими традиціями, то невдовзі й розмовлятимемо, далєбі ж, не слов'янською мовою. Приємно, що герої фільму говорили українською, але Боже милостивий, що то за українська. Я вже не кажу, що більшість зачитувачів та проголошувачів українських текстів з великими потугами ліплять до купи кілька слів. Якщо українське слово за орфографією скидається на російське, то наголос ця братія поставить в українському слові за нормами російської вимови (Г.Халимоненко).

2. Як буде коло трибуни штовханина чи бійка, я всіх порозкидаю, а ви – бігом на трибуну. Говорити будете скільки влізе. Не важливо, що вас ніхто не слухатиме. Головне, що на телеекрані буде ваша мармиза (В. Сіренко).

3. У соборі побачив багато молоді, і радісно було усвідомлювати, що ці хлопці й дівчата ніколи вже не перейдуть межу від добра до зла, не стануть грабіжниками, не втопчуть лагідної музики слів у чванкотливе болото нецензурщини (В. Родіонов).

4. На машинці він наклацав: «Мир хатам, війна палацам!» Потім вибрав добрий плац і воздвиг собі палац (С. Олійник).

5. До кабінету шефа влетів ракетою. Весь клекотів благородним обуренням. Збоку виглядав, мабуть, як розпашілий двигун, що працює на максимальних обертах і от-от може піти врознос. Або як схарапуджений кінь, у чийй гриві загніздився рій розбурханих бджіл. «Це ж кримінал! – аж

захлинаюсь від гніву. – Ганьба! Формений злочин! Землю міську дерибанять наліво й направо». «Негайно пишійть фейлетон. Досить панькатися з хапугами» (Є. Колодійчук).

6. Мені і не сидиться, й не лежиться, бо у болячок гемонська манера: шпигне радикуліт у поясницю чи вчепиться іще якась холера (В. Стрекаль).

7. Людину можна умертвити, коли їй рота затулити, але хіба затулиш рот громаді на ім'я Народ? (Б.Мельничук).

8. – Ну як, прочитав?

– Прочитав... Осьо... – Витяг із портфельчика синю папку. – Візьміть.

– Постій, ти ж хотів дати друзям... Мені не спішно.

– А ми його передрукували.

– Як?!

– А Колькова сестра робить друкаркою... Так що в нас уже є свій... І не один... (А. Дімаров).

9. Жіноча частина залу, оці виссані наукою попелюшки, подумки «Ахнула!», «Охнула!», заворушилася, поправляючи зачіски, сукенки, жакетики, блузочки, потягнулася поспіхом до сумочок, де лежали усі прибабаси: фарбувати дзьобики, чистити пір'ячко... (А. Дімаров).

10. 29 червня 1658 року Іван Остапович Виговський ущент розгромив московське військо – 15 000 кіннотників князя Трубецького. Але знову гетьманоманія зруйнувала наслідки цієї вікопомної події. Розбрат – це саме та злоякісна пухлина, яка зрадництвом століттями перешкоджала українцям будувати свою державу. До цього чорного діла тут-таки приєднувалися численні зрадники і копійчані стукачі – з другої половини XVII століття й аж донині. Бо чому ж «п'ята колона» чувається у нас так «вольготно»? Через нашу добро-солодку душу (О. Гижа).

11. Коли перебирав спогади, біль той знову повертався до нього, в грудях нило, смоктало, і все навколо ставало нудним і зайвим...

Гримкотіли колеса, й під їхній монотонний перестук до Антона приходили спомини, пов'язані з нею, дівчиною, яку він любив, і від тих спогадів ставало йому душно й млосно.

Наперед уже уявляв їхню зустріч. Здивується вона, зрадіє, видасть себе чим-небудь, що, можливо, іноді споминала про нього? Звичайно, вони згадуватимуть своїх однокурсників – хто де працює, в кого яка сім'я, з ким що сталося. Перебравши кісточки однокурсників, перейдуть до викладачів, згадуватимуть їхні дивацтва.

Антон зійшов на маленькій станції непоказного районного містечка, задумливо пройшов у пристанційний сквер і сів на лаві. Стежив, як повільно спадає на бур'янисту клумбу осокорове листя, прислухався до мелодійного дзявкотіння щеняти, що мордувалось за найближчим плотом.

Він таки справді хотів, щоб отой задавнений біль у грудях не полишав його, щоб із його життя не звітрились бодай мрії-спогади.

Він повернеться додому, скаже дружині, що в дорозі раптово занедужав, два дні не ходитиме на роботу. Й ніхто ніколи не довідається про той роман, який він пережив під час цієї поїздки, про той роман його мрій, якому не було кінця – й не буде... (Є. Гуцало).

12. В народі празник Спаса мав і світське відзначення. Його безпосередньо пов'язували зі святом врожаю. Це дає підставу вважати, що первісне коріння празника сягає дохристиянських вірувань. Адже майже в усіх давніх народів існували урочисті свята врожаю. Найпоетичніше вони проходили в Єгипті. Наші далекі пращури також широко відзначали закінчення жнив'яної пори (В. Скуратівський).

13. Ідеш на них. Одежу прихопиш на руку і йдеш, мов Єва цих білих безлюдних пісків. Чуеш на тілі пестощі ранкового вітерця, під ногами, виникаючи з-під хвилі, тужавіє вологий пісок і тануть купи білого мережива піни морської. Кілометри можеш іти отак, роздягнута, вповодж коси, не ризикуючи нікого, крім птахів, зустріти (О. Гончар).

14. Бачиш, яке моє щастя. Батьків рідко бачу, всі зайняті. То хоч ви з

Батурина приїздите. А так я сама. Ніби птаха в золоченій клітці. Хочеться щось робити, не таке, – показала на своє вишивання, – а щось путнє, якусь гідну справу (О. Козуля).

15. Світ стає занадто тісним, а ми занадто великі, щоб сховатися від зажерливого ока агресора. Ми занадто апетитні, щоб нас не захотілося зжертви або бодай відшматувати якийсь ласий кусок території.

Звісно, якщо ми розледачілі і звироднілі, забули про віковичний клич гордих предків і дозволимо зробити це з собою (М. Сидоржевський).

16. Стончився лист від жовтизни і вітру,

Аж прожилки крізь промені ячать.

Візьму у літа медову півлітру,

Піду на гать осінній день стрічать (Л. Горлач).

3. *Знайти в тексті емоційно-забарвлені слова. Назвати засоби емоційності.*

1. МИ ПРИХОДИМ У СВІТ ДЛЯ ЛЮБОВІ

День такий, що не віриться просто

В те, що скоро стемніє навкруг.

Що життя нас покликало в гості,

Наче добрий, довірливий друг.

День такий, що жалітися грішно

На невдачі, нестачі, біду.

То чому ж ми прощаємось спішно?

Наче дні не пішли, а прийдуть?

Наче світ не маліє з розлуки?

Ніби літо не осені жде?

Не журімося: в опущені руки

Навіть дощ, навіть сніг – не впаде.

Зустрічаймося. Вітаймося словом.

Погляд – в погляд, і в руку – рука.

Ми приходим у світ для любові.

Все, що інше, – неправда гірка (Г. Чубач).

2. СПИНИСЬ!

На цвинтарі понищеного лісу

Надгробками чорніють пні сирі.

...Лишивши за собою пустирі,

Ти – випадковий на землі гульвіса –
Ще й пнешся до природи у царі!

Прибравши самозванно сан людини,
Ти пишеш з прописних своє ім'я.
Та схаменися: гіршої скотини
Від тебе –
од зачаття і понині –
Ще не носила зболена земля!

Ти вивернув, як смерч, калину в лузі,
Споганив ріки, умертвив сади.
І, розстрілявши всі закони глузду,
Пиляєш гілку, на якій сидиш.

Спинись хоч на краю свого загину
Та з чотирьох зведися ж до Людини!
Ніколи гріх спокутувать не пізно.
Тебе ж Господь по образу своєму
Творив,
а ти скотився нижче низу.
Спинися ж! Насади нового лісу,
Який за тебе, всупереч всьому,
Молитву к Богу вознесе німу (Б. Олійник).

3. Умру на світанні.
В години робочі
Залишу вам ранок
І чисту на травах росу.
Я й там вас любитиму.
З тої праночі
Якісь для вас тайни
Сюди принесу.
Ще квіттям зійду
Я в полях України.
Ще вам провіщатиму
Радості день,
Краю коханий, люди кохані,
І звідти вам вимолю
Сонця й пісень (О. Гончар).

4. АПОЛОГІЯ РИМИ
Верлібру практика повзуча
бує з розмахом трави.

Та все ж я клаузул співзвуччя
люблю. Я з римою на «ви».
У ній – ударна сила слова,
що ритм підкреслює і зміст.
Вона – строфи лунка основа,
а не пришийкобиліхвіст.
Вона і тішиться, і плаче –
в таємних згуках, мовби ліс.
Без рим поезія, – неначе
автомашина без коліс.
в пісок безрим'я, ніби страус,
не заховаю голови.
Співзвуччя клаузул (не кляуз),
поете, в пошуках лови!
Як і належить пілігриму,
живу за приписом старим,
Що всі шляхи ведуть до Риму,
але в поезії – до рим (А. Бортняк).

Активна і пасивна лексика української мови

1. Знайти в тексті застарілі слова. Назвати їх тип.

1. Археологічні розкопки засвідчують широкий розвиток ткацтва та різноманітних ремесел того часу, дають повне уявлення про давньоруське вбрання. Відомості про одяг є і в давньоруських писемних пам'ятках. Так, в Іпатіївському літописі згадується кожух, у „Слові о полку Ігоревім” – кожух і опанча, в інших джерелах – сорочка, ногавиці, плащ (корзно), свита, клобук, вінець тощо. Чимало знахідок говорять і про побутування в Київській Русі шкіряного та плетеного взуття, великої кількості прикрас. Ці матеріали суттєво доповнюються іконографією XI – XIV ст.: фрески, ікони, книжкові мініатюри дають уявлення про одяг пануючих верств населення – князів, бояр, дружинників тощо (Т. Ніколаєв). 2. Ходить в полі вітер // Віє, повіває // І жене по нивах // Хвилю аж до краю. // Ходить полем ратай, – // Серденько сміється, // А з-під неба пісня // Жайворонка ллється (М. Чернявський). 3. Треба йти пособити, бо брати теж роблять: один щось коло саней лагодить, другий товар погнав до води. Тільки що покінчили з дровами, Тарас зараз на

вулицю: тепер, гадас, до вечора вже не прийду додому, до самої зірки – треба ж до хлопців (О. Єфименко). 4. Їхало двоє селян, один одному назустріч, та й зачепилися возами. Один гука: «Збий мерщій коня назад, бо мені швидко в город треба!» А другий на те: «Ні, ти збий! Бо мені ще швидше додому треба!» Довго вони так сперечалися. Їде третій чоловік, почув їх суперечку та й каже: «Кому швидше треба, хай той перший зіб'є назад» (Усн. нар. тв.). 5. Найбільше пливуть через пороги плоти; потім барки завдовжки 20-25 сажнів, завширшки не більш як 7 сажнів; байдаки 18-21 сажнів завдовжки і берлини 10-16 сажнів. На барку іноді навантажать 30 тисяч пудів ваги; на байдак не більше 15 тисяч, а на берлину 6-8 тисяч пудів. Перевозять на оцих суднах найбільш за все: дерево на дрова і на будівлі, хліб, льон і таке інше (О.Кониський). 6. Хитрість лікувальна. Так визначали наші предки вміння допомогти хворій людині. Отож слово «хитрість» означало колись високий рівень майстерності. У ті далекі часи лікарень, лікарів у нашому сучасному розумінні не було. Але хворі були. Були й поранені. А їх лікувати треба. Робили це ворожбити, знахарі, усякі відуни, потворники. Кожний лікував як міг і чим міг: мазями, напоями, відварами, водою, зіллям, молитвою, заговором. З поширенням на землях Київської Русі монастирів при них почали запроваджувати спеціальні приміщення для того, що ми сьогодні називаємо лікарнями. Лікарями були переважно ченці. Коли Володимир Мономах князував ще в Переяславі, на землі його князівства при кожному монастирі були такі «лічниці». Дбаючи про здоров'я дружинників, смердів і простолюдинів, князь сприяв будівництву лазень, де не просто милися, а й парилися, масуючи тіло запашними віниками. А опісля ще й цілющі трав'яні напої вживали (О.Єфимов). 7. Козаки стріли посланців за десять верстов од Києва і пішли поперед їх. За козаками конюші вели дванадцять царських коней турецької породи, вкритих чепраками, затканими золотом, котрі волочились по землі; на чепраках лежали вишивані золотом сідла. Потім йшов полк боярчуків, а за ними вели ще рядок турецьких коней, на котрих збруя лисніла золотом та перлами. Поміж кіньми несли четверо прездорових

знамен. Позад усіх їхали посланці. Червоні кунтуші з вильотами на рукавах, жупани та покривала на конях горіли як жар на білому фоні снігу та інею. Вглядівши поїзд, довбиші вдарили в казани, трубачі заграли. Сила народу рушила назустріч посланцям (І.Нечуй-Левицький). 8. Роздратовані упертістю писаря, козаки почали вже, по-козацькому звичаю, закидати на лайку. Тоді Виговський, ніби знехотя, присилуваний волею ради, згодився взяти часово булаву. Рада крикнула радісно. Цей крик неначе воскресив Виговського. Він весь задрижав на radoщах.

<...> – Це наш закатований ворог: він нам накоїть багато лиха, – сказала ще тихіше гетьманша.

Уся старшина, усі посланці стояли, терлись, м'ялись, тупцяли, все сподівались, що гетьман знов вийде і запросить усіх на празниковий бенкет, як звичайно бувало передніше. Але двері в світлицю не одчинялись, неначе їх хто замкнув і припечатав.

<...> Гетьманові про все виказували вірні йому козаки. Більше за всіх підбурював козаків Ковалевський. Гетьман задумав звести його з світа і підіслав потаємці до його своїх шпигунів і убійників. Але вбити Ковалевського їм не вдалося, а слава про цей гетьманів замір пішла по всьому Чигирині.

<...> В садку під старим гіллям було поночі, аж чорно, неначе в погребі, і звідтіля розносився тихий, але густий гомін. Маринці здавалось, ніби десь в пасіці вийшло з уликів два або три рої разом і гули на всю пасіку (І. Нечуй-Левицький).

2. Знайти в тексті авторські неологізми. Пояснити їх значення.

1. Весна сягнула путівців,
і забриніли небоструни!
Це птахи з вирію вернулись,
щоб засвітити пагінці (О. Герасименко).

2. І западає в притулок таїн
Весь бджолоквіт...
А тихий голос мені вертає:
«Громохкий світ!...» (Ю. Назаренко).

3. ... А що то за одні небораки
 Чи вдавано відважні лютосії
 До берега його любові сміють
 Натягувати чорні корчаки?! (П. Мах)
4. Наплодиться безкрилечок,
 Наплодиться безкрильців.
 І спорожніє небо.
 І подірявлять ґрунт
- Нова черва чи древня,
 Поділена на кільця (Б. Чіп).
5. ... Геніальні поети такі бездарні!
 Виходять з ночей аж чорні, як шахтарі
 з забою.
 А ті клаптенята паперу – то смертельні
 плацдарми
 Самотньої битви з державами, з часом,
 з самим собою (Л. Костенко).
6. Асфальтово-шосейна лихоманка
 Мені у душу втрапила крізь грати.
 І вчуся я в життя модерно грати,
 Хрещатико-каштанова киянка (А. Шевченко).

Фразеологія

1. Підкреслити фразеологічні одиниці, пояснити їх значення.

1. Не віднині знав це, але треба було йому доказів, щоб діло вивести на чисту воду. 2. Пан Андрій не був з тих, що радо баламутять чужих жінок, і не мав звички скакати в гречку. 3. Пощо їм ілюзію псувати? Дурний гадкою багатіє. 4. І чи можна поклатися на таких союзників? Нам не по дорозі з ними! 5. Любив щирість, бо самому через двадцять років доводилося грати комедію, боючись трагічного кінця. 6. Рови, траншеї, редути, на скору руку поставлені будинки для військових потреб (З творів Б. Лепкого)

2. Пояснити значення фразеологізмів, визначити їх тип за семантичною

класифікацією В.Виноградова і Г.Удовиченка.

1. Ніхто не знає, як вони мені у печінках сидять! 2. Турки притакували і шкірили зуби. 3. У полі або пан, або пропав, а в лісі з-поза дерева найнікчемніший найбільшого героя застрелить. 4. «У нас два, а в них аж троє, – мотав собі на вус. – Все-таки перевага за ними». 5. А хіба ж ми з іншого тіста, ніж другі? 6. Грובהва мовчанка була відповіддю на це питання. 7. «Мертві сорому не знають», – озвався компанійський полковник. 8. Полонені слухали й не вірили своїм вухам. 9. Така його злість взяла, що мало з шаблею на нього не кинувся. 10. А втім, як гадаєш. Судженої і конем не об'їдеш. (Б.Лепкий)

3. Дібрати до словосполучень відповідні фразеологічні звороти. З трьома скласти речення.

Дуже уважно слухати; хтось легковажний, несерйозний; бути на чиїхось харчах; залишитися ні з чим; потрапити в неприємну ситуацію; пихато поводитися; дуже лаяти, сварити; відповідати ударом на удар; робити щось неймовірне; боязка, полохлива людина; дуже дорогий, невідповідний заробіткам.